

ενδεικτικές απαντήσεις
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ
Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

▣ Λιδαγμένο κείμενο ▣

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, Β 1, 5-8, 1103b2-25

A.

1. Από μόνος του ο εθισμός οδηγεί στην απόκτηση της αρετής.
Λάθος
2. Η ηθική αρετή δεν είναι διδακτή. **Λάθος**
3. Για τον Αριστοτέλη η επιτυχία ή η αποτυχία του νομοθέτη στην ηθική διάπλαση των πολιτών είναι ικανό κριτήριο διάκρισης των πολιτευμάτων. **Σωστό**
4. Στην πρόταση «οἷ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται» η χρήση του τρίτου πληθυντικού προσώπου από την πλευρά του φιλοσόφου είναι συνειδητή. **Λάθος**
5. Στο παιδαγωγικό σχόλιό του ο Αριστοτέλης φαίνεται να διαφωνεί με την εκπαιδευτική θεώρηση των Αθηναίων και να τάσσεται υπέρ του σπαρτιατικού συστήματος αγωγής. **Σωστό**

Μονάδες 10

B1. Το αντιθετικό...ζεύγος **γένεσις - φθορά** αποτελεί ένα σημαντικό θέμα της φιλοσοφικής σκέψης. Υπάρχει μάλιστα και έργο του Αριστοτέλη με τον τίτλο «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς». Στα πλαίσια της αναζήτησης του τρόπου πραγμάτωσης της ηθικής αρετής ο φιλόσοφος προσθέτει ότι **κάθε μορφή αρετής**, είτε δημιουργείται είτε καταστρέφεται, έχει πάντα τα **ίδια αίτια** (ἐκ τῶν αὐτῶν) και τα **ίδια μέσα** (διὰ τῶν αὐτῶν), το **ἔθος**. Άρα, η άσκηση και ο εθισμός δεν οδηγούν πάντοτε σε θετικά αποτελέσματα. Αυτό εκ πρώτης όψεως φαίνεται **παράδοξο**. Είναι ποτέ δυνατόν με τις ίδιες διαδικασίες, και συγκεκριμένα με την άσκηση και τον εθισμό στην αρετή, να γίνονται άλλοι πολίτες αγαθοί και άλλοι φαύλοι, όπως άλλοι κιθαριστές γίνονται καλοί και άλλοι κακοί με την επίδοση στην κιθάρα; Και αν αυτό που υποστηρίζει ο φιλόσοφος ισχύει στ' αλήθεια, τότε με ποιες προϋποθέσεις εξασφαλίζεται κάθε φορά η επιτυχία και αποφεύγεται η αποτυχία;

Την απάντηση δίνει ο ίδιος ο Αριστοτέλης, εμπλουτίζοντας το παράδειγμα (ἀγαθοί καὶ κακοί / εὖ, κακῶς), παρατηρώντας ότι το ίδιο κάνουν «καὶ οἱ λοιποὶ πάντες», για να αποδείξει πως **η καλή ή η κακή εξάσκηση** οδηγεί στην κατάκτηση ή όχι του επιδιωκόμενου στόχου. Αν ο οικοδόμος μαθαίνει την τέχνη του οικοδομώντας, η δραστηριότητά του αυτή επιδέχεται σαφείς ποιοτικές διαφοροποιήσεις, δηλαδή μπορεί να

ασκείται είτε με σωστό και εύστοχο τρόπο, είτε με τρόπο λανθασμένο και άστοχο, οπότε, αντίστοιχα, γίνεται κανείς καλός ή κακός οικοδόμος.

Μονάδες 10

- B2.** Η νέα έννοια που εισάγει ο Αριστοτέλης στην προσπάθειά του να ορίσει την αρετή είναι το **προσεχές γένος** της. Εντάσσει λοιπόν την αρετή στις «**έξεις**», μια λέξη που παράγεται από το ρήμα «έχω» και την παραγωγική κατάληξη **-σις**, η οποία δηλώνει ενέργεια. Επομένως σημαίνει την ιδιότητα που έχει αποκτήσει κάποιος και έχει πια δική του μετά από πολλαπλή επανάληψη.

Ο φιλόσοφος δίνει στη λέξη **ηθικό περιεχόμενο**, εννοώντας τη μόνιμη μορφή του χαρακτήρα, τα **μόνιμα ηθικά γνωρίσματα**, **καλά ή άσχημα**, που αποκτιούνται βαθμιαία μέσω επίπονης άσκησης και συνήθειας. Οι άνθρωποι αποκτούν την αρετή-έξη **επαναλαμβάνοντας όμοιες ποιοτικά ενέργειες** (*ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἔξεις γίνονται*), έχοντας **πλήρη συνείδηση** του τι πράττουν, **επιλέγοντας** αυτές τις πράξεις και **γιώθοντας ευχάριστα** μετά από τη συμπεριφορά τους (*σημείον δὲ δὴ ποιεῖσθαι τῶν ἔξεων τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις*). Η **ποιότητα**, επομένως, των ενεργειών απέναντι στα «**πάθη**» καθορίζει τη μορφή των «**έξεων**» (*διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιάς ἀποδιδόναι*). Συμπεριφέρονται δηλαδή σαν να είναι ήδη ενάρετοι, μέχρις ότου σταθεροποιηθεί η συμπεριφορά τους και γίνει μόνιμα αποκτημένη ιδιότητα (**έξις**). τότε οι πράξεις τους θα έχουν πάντα την **ίδια ηθική ποιότητα**, γιατί θα απορρέουν από την αγαθή φύση.

Μονάδες 10

B3.

- α.** Αφορμή για την απαγγελία κατηγορίας στον Αριστοτέλη στάθηκε μια επιστολή του προς τον Μακεδόνα βασιλιά Φίλιππο. **Λάθος**
- β.** Ο Αριστοτέλης είχε τη βαθιά πίστη ότι οι άνθρωποι μπορούν τελικά να εξασφαλίσουν την **εὐδαιμονίαν** μόνο με το **λόγον** έχον μέρος της ψυχής τους. **Λάθος**
- γ.** Ο Αριστοτέλης στη Μακεδονία επιμελήθηκε μια καινούργια έκδοση των ομηρικών επών. **Σωστό**
- δ.** Η ψυχοσύνθεση του Αριστοτέλη ήταν θετική και επιστημονική, ελάχιστα ποιητική. **Σωστό**
- ε.** Όταν ήρθε για δεύτερη φορά στην Αθήνα ο Αριστοτέλης, ανέλαβε τη διεύθυνση της πλατωνικής Ακαδημίας. **Λάθος**

Μονάδες 10

B4. α) Το ρήμα **άμαρτάνω** στο κείμενο σημαίνει «αποτυγχάνω» και δηλώνει την αδυναμία...πραγματοποίησης...ενός...στόχου, και άρα το σφάλμα. Σήμερα όμως η λέξη έχει περιοριστεί εννοιολογικά και έχει καθαρά θρησκευτικό περιεχόμενο· δηλώνει την **παραβίαση** των **θρησκευτικών-ηθικών κανόνων** και τις **συνακόλουθες συνέπειες**.

Μονάδες 2

B4. β)

ρηματικοί τύποι	κατάληξη	ομόρριζα ουσιαστικά
μαρτυρεῖ	-ία	μαρτυρία
διαφέρει	-εύς	φορεύς
φθείρεται	-ά	φθορά
διδάξοντος	-ή	διδασχά
πράττοντες	-μα	πράγμα
γινόμεθα	-ος	γένος / γόνος
ἔθιζόμενοι	-μός	ἔθισμός
φοβείσθαι	-τρον	φόβητρον

Μονάδες 8

B5. α) Στην προσπάθειά του να κατακτήσει την αρετή ο άνθρωπος χρειάζεται συνεχώς επιβεβαιώσεις για την ορθότητα των ενεργειών του, ειδικά όταν ξέρει πως για τους ίδιους λόγους και με τα ίδια μέσα (ἔθος) αποκτιέται αλλά και φθείρεται η αρετή. Σ' αυτό το σημείο ο Αριστοτέλης θα δώσει ένα **αλάνθαστο αποδεικτικό στοιχείο (σημείον)** για το ποιος ή τι θα βεβαιώσει τον άνθρωπο ότι βαδίζει στο δρόμο προς την αρετή ή την κακία: όταν πια στον άνθρωπο έχουν διαμορφωθεί τα μόνιμα γνωρίσματα του χαρακτήρα του (ἕξεις), κατά και μετά την εκτέλεση μιας πράξης νιώθει ένα ευχάριστο ή δυσάρεστο **συναίσθημα** (τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις). Αυτό ακριβώς είναι το κριτήριο, το σημάδι που αποδεικνύει πως έχουν όντως διαμορφωθεί αυτά τα στοιχεία. Άρα **δεν αρκεί** η **τήρηση** μιας ηθικής...στάσης· θα πρέπει αυτή να είναι ταυτόχρονα πηγή ευχαρίστησης (χαίρων) για τον άνθρωπο. Ο φιλόσοφος εστιάζει στο συναίσθημα, χωρίς να αναφέρει το συνεχές εσωτερικό και κοπιώδη αγώνα, **συνδέοντας** έτσι την ηθική με την ψυχολογία (σε αντίθεση με τη νοησιαρχική θεώρηση του Σωκράτη). Επειδή πρώτος αυτός ασχολήθηκε συστηματικά με την έρευνα ψυχολογικών θεμάτων και έκανε **καίριες παρατηρήσεις** σε σχετικά συγγράμματά του, από πολλούς θεωρείται **πατέρας της ψυχολογίας**.

Ακολουθώντας τη θέση του **Πλάτωνα** (όπως αυτή εκτίθεται στους **Νόμους**) για το **ρόλο** της **αγωγής** στην **απόκτηση** της **αρετής**, ο Αριστοτέλης την επικαλείται με τιμή, σεβασμό και γλυκιά νοσταλγία

προς τον δάσκαλό του (ὡς ὁ Πλάτων φησί). Εκεί βρίσκεται ο...πιο σημαντικός ίσως ορισμός της αγωγής: «*Ἡ πιο σωστή παιδεία, ἡ πιο σωστή αγωγή εἶναι αὐτή που μας κάνει ικανούς να χαίρομαστε με ὄ,τι αξίζει και να λυπούμαστε για ὄ,τι αξίζει*». Ο άνθρωπος, κατά τον Πλάτωνα, πρέπει από την παιδική ηλικία (εὐθύς ἐκ νέων) να δέχεται την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση, προκειμένου να μπορέσει γρήγορα να χαιρέται κάνοντας ηθικές πράξεις. Καθώς όμως δεν μπορεί εξαρχῆς να ξέρει ποιες ενέργειες είναι ηθικές και ποιες ὄχι, πρέπει να ασκηθεί από το περιβάλλον του με το σωστό τρόπο προς αυτή την κατεύθυνση. Ἐτσι οι γονεῖς και οι δάσκαλοι πρέπει να παρατηρούν τις πράξεις του παιδιού, να συμβουλεύουν και να υποδεικνύουν σωστούς τρόπους συμπεριφοράς. Οφείλουν να επιβραβεύουν το παιδί για τις ηθικές πράξεις, ὥστε να του προκαλούν ευχάριστα συναισθήματα, και να το αποδοκιμάζουν για τυχόν αρνητική συμπεριφορά, ὥστε να του δημιουργούνται δυσάρεστα συναισθήματα. Το αποτέλεσμα θα είναι το παιδί να εθιστεί στις ηθικές ενέργειες, επειδή γι' αυτό είναι συνδεδεμένες με τη χαρά της επιβράβευσης, και να αποφεύγει τις κακές πράξεις, που συνεπάγονται δυσάρεσκα από την απόρριψη. Κι όλα αυτά γιατί ο άνθρωπος από τη φύση του προτιμά το ευχάριστο και αποφεύγει το δυσάρεστο. Η διαδικασία αυτή του εθισμού θα συνεχιστεί και στις μεγαλύτερες ηλικίες, μέχρι που οι ηθικές πράξεις θα γίνουν μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα. τότε πια θα έχει οριστικά διαμορφωθεί η ηθική συνείδηση. Σ' αυτή τη διαδικασία ο Αριστοτέλης δίνει πρωτεύουσα σημασία (*μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν*), κάτι που ωστόσο αγγίζει τα όρια της υπερβολῆς, καθώς παραβλέπει την επίδραση και άλλων (περιβαλλοντικών) παραγόντων.

β) Για τη σύγχρονη παιδαγωγική ο πλατωνικός ορισμός της αγωγῆς είναι αποδεκτός ως προς το ότι πρέπει η διαπαιδαγώγηση πρέπει να ξεκινά από την τρυφερή παιδική ηλικία. Και στις δύο βέβαια θεωρίες σημαντικό ρόλο παίζει η χαρά της επιβράβευσης, που λειτουργεί ενθαρρυντικά για την επανάληψη της ηθικής πράξης. Ως προς τα υπόλοιπα υπάρχουν κάποιες επιφυλάξεις:

- Κατά τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη οι φορεῖς της αγωγῆς αυταρχικά επιβάλλουν τις επιλογές τους στο παιδί, με αποτέλεσμα εκείνο απλά να τις δέχεται παθητικά. ενώ οι σύγχρονοι παιδαγωγοί επιδιώκουν την ελεύθερη και ενεργητική συμμετοχή του παιδιού στην ὅλη διαδικασία.
- Ο εθισμός του παιδιού σε πράξεις με τη συνακόλουθη διάκριση των ηδονῶν σε καλές και κακές μετά απ' αυτές από την πλευρά του ενήλικα στοχεύει στην επιβολή της αρετῆς και στη διαμόρφωση ηθικῶν ατόμων και μετά πολιτῶν. Ο φρονηματιστικός χαρακτήρας της πλατωνικῆς και αριστοτελικῆς παιδείας αντιβαίνει στο στόχο της σημερινῆς παιδείας, την ελεύθερη ανάπτυξη μιας υπεύθυνης προσωπικότητας με το δικαίωμα επιλογῆς ἀκόμη και στο λάθος - αρκεί βέβαια να μην έχει τραγικές συνέπειες.

Μονάδες 10

▣ Αδίδακτο κείμενο ▣

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ *Περὶ ἀντιδόσεως*, 240-242

Γ1. Τώρα όμως εκείνοι (δηλαδή οι πατεράδες και οι συγγενείς των μαθητών μας) εμπιστεύονται τα παιδιά τους (σ' εμάς) και (μας) δίνουν χρήματα (ή: μας πληρώνουν) και ευχαριστιούνται, κάθε φορά που βλέπουν αυτά (δηλαδή τα παιδιά) να περνούν τη μέρα μαζί μας, ενώ οι συκοφάντες (μάς) διαβάλλουν (ή: μας κατηγορούν άδικα) και μας προκαλούν ενοχλήσεις (ή: προβλήματα), από τους οποίους (συκοφάντες) ποιοι θα έβλεπαν πιο ευχάριστα πολλούς από τους πολίτες να διαφθείρονται και να γίνονται κακοί (ή: τιποτένιοι); Γιατί αντιλαμβάνονται (ή: καταλαβαίνουν) (οι συκοφάντες) για τους εαυτούς τους ότι απ' τη μια επικρατούν ανάμεσα σε τέτοιου είδους ανθρώπους, κι απ' την άλλη αφανίζονται από τους σωστούς και ενάρετους και από τους συνετούς (πολίτες), όσες φορές συλληφθούν.

Μονάδες 10

Γ2. Προβάλλοντας τα πρόσωπα που πρώτιστα και ουσιαστικά νοιάζονται για το καλό των νέων, ο Ισοκράτης απαντά με μια δόση ειρωνείας στη λύπη του Λυσίμαχου και όσων διαβάλλουν τους ρήτορες ως διαφθορείς των νέων της εποχής του (*οὐκ ἂν ἦν Λυσίμαχος ὁ λυπούμενος ... ἀλλὰ τοὺς πατέρας ἂν ἐωρᾶτε τῶν συνόντων ἡμῖν καὶ τοὺς οἰκείους*). Οι κατηγορίες, κατά το ρήτορα, είναι εγτελώς αβάσιμες και ψευδείς, από τη στιγμή που οι γονεῖς και οι συγγενείς των μαθητῶν τους εμπιστεύονται τα παιδιά τους σ' αυτούς (*ἐκείνοι μὲν συνιστᾶσι τοὺς παῖδας τοὺς αὐτῶν*) με μεγάλη ευχαρίστηση και ικανοποίηση γι' αυτή τη μαθητεία (*καὶ χαίρουσιν, ὅπῃ ὁρῶσιν αὐτοὺς μεθ' ἡμῶν ἡμερεύοντας*), την οποία μάλιστα και αμείβουν ἐναντι χρημάτων (*καὶ χρήματα διδῶσιν*). Ἄν, επομένως, θεωρούσαν αυτή τη συναναστροφή των παιδιῶν τους καταστροφική για τα ἴδια, θα ἦταν οἱ πρώτοι που θα δυσανασχετούσαν (*ἀγανακτοῦντας*) και θα ἔφταναν στα δικαστήρια (*γραφομένους*) ζητώντας την παραδειγματική τιμωρία των ρητόρων (*δίκην ζητοῦντας παρ' ἡμῶν λαμβάνειν*).

Αντ' αυτών άλλοι, κακεντρεχείς και δόλιοι **συκοφάντες**, καταγγέλλουν τον Ισοκράτη και τους ομοίους του, προκειμένου να παρεμποδίσουν το έργο τους, τη διάπλαση ώριμων και συνετών πολιτών που δεν θα παρασύρονται από τα ύπουλα τεχνάσματα των δημαγωγών (οί δὲ συκοφάνται διαβάλλουσι καὶ πράγματα παρέχουσιν ἡμῖν / Ἴσασιν γὰρ σφᾶς αὐτοὺς ὑπὸ δὲ τῶν καλῶν κἀγαθῶν καὶ νοῦν ἐχόντων ἀπολλυμένους). Και καταλήγει λέγοντας πως, αν κάποιιο βλέπουν με ευχαρίστηση τους νέους να διαφθείρονται και να γίνονται χειρότεροι (ὧν τίνες ἂν ἥδιον ἴδοιεν πολλοὺς τῶν πολιτῶν διαφθειρομένους καὶ πονηροὺς γιγνομένους;), προκειμένου να έχουν αυτοί οι ίδιοι λόγο ὑπαρξῆς και εξουσία (ἐν μὲν τοῖς τοιούτοις δυναστεύοντας), αυτοί δεν είναι οι ρήτορες, αλλά οι **συκοφάντες** γι' αυτό και προτείνει τη σύλληψή τους (ὁπόταν ληφθῶσιν).

Μονάδες 10

Γ3α.

- **τοὺς πατέρας:** τοῖς πατράσιν
- **τοὺς παῖδας:** τῶν παιδῶν
- **οἱ συκοφάνται:** (ὧ) συκοφάντα

Μονάδες 3

Γ3β. **σφᾶς αὐτοὺς:** ἑαυτῶ / αὐτῶ
τίνες: τίνι / τῶ

Μονάδες 2

Γ3γ. **διαφθειρομένους:** διέφθαρχε
ἀπολλυμένους: ἀπολώλατε
ληφθῶσιν: εἴληφθε

Μονάδες 3

Γ3δ. **λαμβάνειν:** λήψεσθαι
διαβάλλουσι: διαβαλοῦσι

Μονάδες 2

Γ4α. ὁ λυπούμενος : είναι **επιθετική** μετοχή που λειτουργεί ως **κατηγορούμενο** στο «Λυσίμαχος» από το συνδετικό ρήμα «οὐκ ἄν ἦν».

ἡμερεύοντας : είναι **κατηγορηματική** μετοχή από το ρήμα «ὀρῶσιν», συνημμένη στο αντικείμενό του «αὐτοὺς». Λειτουργεί ως **κατηγορηματικός προσδιορισμός** στο «αὐτοὺς».

Μονάδες 2

Γ4β. τοῦ διαφθείρειν : είναι έναρθρο απαρέμφατο, **γενική** της **αφετηρίας (ή αντικειμενική)** από το «πόρρω».

ὑπὲρ αὐτῶν : είναι **εμπρόθετος προσδιορισμός** που δηλώνει **αναγκαστικό αίτιο (αιτία)** στη μετοχή «ὁ λυπούμενος».

ᾧν : είναι **γενική συγκριτική (β' ὅρος σύγκρισης)** από το «ἥδιον» (με α' ὅρο σύγκρισης το «τίνες»).

τῶν πολιτῶν : είναι **γενική διαιρετική** από το «πολλοὺς».

Μονάδες 4

Γ4γ. Ἐὰν / Ἄν / Ἦν γάρ τι τοιοῦτον **ποιῶμεν**, οὐ Λυσίμαχος **ἔσται** ὁ λυπούμενος ὑπὲρ αὐτῶν οὐδ' ἄλλος οὐδείς τῶν τοιούτων (**ἔσται**), ἀλλὰ τοὺς πατέρας **ᾔψεσθε** τῶν συνόντων ἡμῖν καὶ τοὺς οἰκείους ἀγανακτοῦντας καὶ γραφομένους καὶ δίκην ζητοῦντας παρ' ἡμῶν λαμβάνειν.

Μονάδες 4

ΟΡΟΣΗΜΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

Ρένα Σαρμπάνη